

La percepció de Jaume I en els segles moderns

Eva SERRA I PUIG
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

UNA HISTÒRIA SENSE DINASTIA

Una aproximació a la percepció de la figura de Jaume I en els segles moderns hauria de fer un repàs de la historiografia, la literatura jurídica i la història eclesiàstica d'aquells segles, sense oblidar el llegendarium institucional i popular almenys als Països Catalans o a la Corona catalanoaragonesa. Aquesta comunicació només pot fer-hi un cop d'ull general i avançar-ne algunes consideracions provisionals.

S'imposa inicialment fer una indicació prèvia pel que fa a la historiografia dels territoris catalans dels segles XVI al XVIII. En el curs dels segles moderns, els Països Catalans no tingueren historiadors cortesans oficials. Els seus cronistes estigueren vinculats a les institucions nacionals, però no a la Corona.¹ No tenir historiografia cortesana no vol dir, però, no tenir cròniques. La historiografia actual prou que ha demostrat l'existència d'una historiografia pròpia als territoris catalans d'aquells segles. Ara bé, pel que fa especialment a Catalunya, són dignes de ser esmentades les paraules del teòleg català del segle XVI Onofre Manescal, les quals posen el dit a la llaga sobre la qüestió. Diu que la raó principal que

[...] me a mogut a imprimir aquest sermó [és a dir, el sermó del rei en Jaume II de 1597] [és] veure quant sepultades estan las cosas de Cathalunya [...] que, avent-y tant que dir de Cathalunya, y aie escrit tan poch.

No pens y age província ni nació que no tinga chronistas y historiadors que de propòsit an fet Annals y històrias llargas [...], sols la nostre, en tot tan felice, en esta no sé si u és tant, puy autors molt graves, avent empresas històrias generals, quant venen a tractar de Cathalunya restan muts, donant per rahó y escusa de sa falta.

Y encara que no falten alguns que tenen zel y ganes de empendra traure a llum història general de Cathalunya, tinc per cosa casi impossible que ningun particular o emprengue per lo molt gasto se ofereix en trobar cosas antigas y averiguar difficultats que en esta matèria se oferexen.²

Als segles moderns, no trobarem pas res aproximat a la construcció d'una història de la Corona catalanoaragonesa. La història dels Països Catalans o de la Corona catalanoaragonesa dels segles mo-

1. La relació entre història i monarquia ha estat destacada per Blandine BARRET-KRIEGLER, *Les historiens et la monarchie*, París, PUF, 1998, 4 v. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Oscar JANÉ CHECA, *Catalunya i França al segle XVII. Identitats i contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2006, p. 56-57.

2. Onofre MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim senyor don Jaume segon... predicat en la sancta iglèsia de la insigne ciutat de Barcelona a 4 de noembre del any 1597*, Barcelona, Sebastià Cormellas, 1602. Dedicatòria als diputats i oïdors.

derns no formava part de les necessitats de l'Estat monàrquic hispànic dels segles xvi a xviii. En la nostra cultura, existeixen cronistes i sobretot legistes o juristes, però els uns i els altres, en general, al servei de les institucions territorials nacionals. Entre els aragonesos, Jerónimo Zurita és, de fet, com qui diu, l'únic que, des d'una visió, això sí, aragonesista, parla del conjunt territorial de la Corona. En canvi, allò que trobem són reconstruccions històriques de catalans, valencians i baleàrics per separat, parcials en relació amb el conjunt de la Corona. De la mateixa manera que avançava una visió regionalitzadora de la llengua,³ també la visió històrica dels territoris catalans es fragmentà. És més, pel que fa als catalans, la majoria de les cròniques escrites als segles moderns no assoleixen el segle xiii. Són els casos, per exemple, de Jeroni Pujades, d'Antoni Viladamor o de Francesc Calça.

Els cronistes són instruments imprescindibles per a l'aliment de la memòria històrica dels reis o senyors de la Corona. En els segles medievals, Jaume I fou cronista dels seus propis fets. Ho solen recordar els historiadors dels segles moderns en la mesura que usen el *Llibre dels feits* com a font. Diago, per exemple, no s'està de remarcar que el rei Jaume era l'autor de la «Història que él propio havia compuesto de si mismo, a imitación de Iulio Cesar.»⁴ És evident que, encara que no es pretingui fer cap història de la Corona, en la mesura que el rei Jaume és reconegut com el conqueridor dels regnes de Mallorca, València i Múrcia, fa emergir aquesta Corona, si bé el seu testament no contribuï pas a reforçar-la. «E com morí», escriu Tomic, «divisi ses terres e sos regnes, de què se'n són seguits prou inconvenients.»⁵

Tot plegat ens porta a la conclusió que l'existència, des del segle xv, d'una dinastia vista com a aliena i allunyada o la manca de dinastia pròpia va afavorir l'aparició d'unes històries territorials que feien abstracció del conjunt dels territoris catalans i amb ells de la Corona i en les quals els monarques no solen aparèixer com a nervis de la narració històrica.

LA MEMÒRIA HISTÒRICA POPULAR

En el cas de Jaume I, la crònica del rei i unes dates significatives van impedir la pèrdua del record històric del monarca tot contribuint al seu record llegendari popular.

La ciutat de València, molt aviat, el 1372, decretà que en aquesta data se celebrés l'aniversari del «molt excellent, sant e virtuós senyor rey En Jacme».⁶ Una aproximació a les commemoracions anuals i centenàries de sant Dionís del regne de València fa veure bé el paper del rei en l'imaginari col·lectiu de les festes valencianes. No és estrany, doncs, que amb aquesta memòria històrica popular, i en el context del mil·lenarisme de les Germanies, el metge i astròleg Joan Alemany se servís, segons ens explica Eulàlia Duran, de la famosa descripció de Jaume I feta per Desclot per a presentar la figura de l'Encobert o el monarca dels Darrers Temps, ni tampoc és estrany que, en l'afany trastamarista de legitimació i exaltació de la monarquia, Ferran el Catòlic es fes seus el ratpenat i els atributs profètics de Jaume I.⁷

3. August RAFANELL, «La llengua: els límits de la castellanització», a *Crisi institucional i canvi social. Segles xvi i xvii. Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 4, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 238-257.

4. FRANCISCO DIAGO, *Anales del Reyno de Valencia*, València, Pere Patrici Mey, 1613, p. 392.

5. Pere TOMIC, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, Bagà, Centre d'Estudis Baganesos, 1990, p. 169.

6. Robert I. BURNS, «La vida espiritual de Jaume el Conqueridor», a *Jaume I i els valencians del segle xiii*, València, E. Climent, 1981, p. 3-49.

7. Eulàlia DURAN, *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns. Discurs llegit el dia 10 de desembre de 1987 en l'acte de recepció pública d'... a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, Barcelona, 1987, p. 23 i 32-33. Vegeu també ANTON M. ESPADALER, «El retrat del rei Jaume I a la crònica de Bernat Desclot», a *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, vol. I, Barcelona, Universitat de Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 63-69.

Les commemoracions de la conquesta del País Valencià foren bàsiques per a la memòria històrica popular. El 1638, la commemoració del quart centenari de la conquesta fou una expressió de les festes barroques amb els continguts de xenofòbia i contrareforma propis de l'època. Aleshores feia només trenta anys i escaig de l'expulsió dels moriscos. La crònica de les festes d'aquell centenari, publicada el 1640 per Marc Antoni Ortí, és un festeig de «la memoria de la restauración de la Patria»,⁸ en plena crisi de la Guerra dels Segadors. Els jeroglífics de la festa il·lustren la iconografia simbòlica popular de Jaume I (gat, ratpenat, gall, lleó, sol, etcètera) en contrast amb la iconografia dels moros, sovint anacrònicament vistos com a turcs, que fugen com rates de la ciutat de València. Jaume I s'associava al cristianisme, a la fundació del regne i a la llengua del país i, al costat de la literatura festiva en bona part en castellà, les festes no podien renunciar del tot a la llengua catalana, com ho demostra i expressa la dedicatòria de l'autor a les autoritats valencianes. Els aniversaris anaven acompanyats dels sermons de la conquesta. Al sermó de 1666, a càrrec del prevere Gaspar Blai Arbuixec,⁹ fet en català, en el qual Arbuixec segueix Beuter i la crònica del rei en llatí, s'esforça a inserir la festa del rei en el calendari litúrgic i la contrareforma. La conquesta hi és explicada en un relat entre realista i místic i el rei és objecte d'una idealització extrema: reuneix el generalat d'Alexandre, la valentia de David, l'esforç de Samsó, la bellesa d'Absaló, la prudència de Salomó, la fortalesa d'Hèrcules, la capacitat victoriosa dels cèsars i la pietat dels macabeus.

A Mallorca, la prèdica fou, com en el cas del País Valencià, l'eina de la memòria històrica del rei. «El canal que ha fet possible aquesta pervivència», descriu Quintana, «ha estat el costum de predicar cada 31 de desembre la gesta de la conquesta», almenys des de 1348.¹⁰

Entre els catalans, tot i que no hi ha cap data popular efectivament assenyalada en relació amb el rei (a diferència de Mallorca i el País Valencià), el record persisteix en la memòria popular en tant que és el rei de l'orde de la Mercè, orde nascut a Barcelona, i és el rei del popular sant Ramon de Penyafort, enterrat al convent de Santa Caterina de Barcelona. L'associació popular del rei amb la Verge de la Mercè i amb Pere Nolasc i Ramon de Penyafort és comprovable al retaule barroc del 1688 de Jaume Roig de la catedral de Barcelona, citat més d'un cop per Duran i Sanpere, retaule dedicat a l'aparició de la Verge a sant Pere Nolasc, sant Ramon de Penyafort i el rei Jaume I, tots ells amb indumentàries barroques. A les festes de carrer de Barcelona, també hi podia aparèixer Jaume I. El 6 de febrer de 1554, l'encara príncep Felip entrava a Barcelona. A la Drassana i a càrrec de la Generalitat, l'esperava «un arch triunfal, pintat ab diverses ymatges y personatjes», entre els quals «lo rey en Jaume, qui conquista València» amb l'epigrama següent: «Expugnata michi est inventrix insula Fundae/ac Aguiissa parens insula parva salis/est cathalanorum vi capta Valencia quondam/his sossiiis tutus esta cunctus in orbe locus...»¹¹ Al costat d'aquests tipus de manifestacions, una altra mena de fets podien ser motiu de la permanència del rei en la memòria històrica popular. A Barcelona, per exemple, una circular de 1649 del vicari general del

8. Marc Antoni ORTÍ, *Siglo quarto de la conquista de Valencia a sus muy ilustres señores Iurados, Racional, Síndicos y Escrivanos*, València, Juan Bautista Marçal, 1640, p. 109v.

9. Gaspar Blai ARBUIXEC, *Sermó de la conquista de la molt insigne, noble, leal e coronada ciutat de València. Predicat en la sancta església metropolitana de dita ciutat a 9 de octubre, any 1666 dia de l'invictíssim bisbe i màrtir Sanct Dionís per lo R. Doctor Gaspar Blay Arbuxech, prebere de la Real Congregació del oratori de Sanct Felip Neri de València, en ocasió que.s tragué novament en la processó general la augusta espasa, eo, Tizona del Sereníssim senyor rey en Jaume el Conquistador*, València, Geroni Vilagrassa impressor, 1666.

10. Antoni J. QUINTANA i Rosa M. CALAFAT, *La pervivència del rei en Jaume*, Palma, Documenta Balear, 1992, p. 24 i 28.

11. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. II, *Anys 1539 a 1578*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, p. 151. També citat per FRANCESC CARRERAS I CANDI, abans de l'edició dels dietaris de la Generalitat, a *La ciutat de Barcelona*, Barcelona [1916], p. 774-775 nota 2071.

bisbe de la ciutat reclamava la necessitat de restaurar la capella de la Mare de Déu de la Guia: la capella era una antiga fundació reial lligada a un vot de Jaume I perquè el rei conqueridor, perdut durant tres dies en un bosc en el curs d'una batalla, per intercessió de la Mare de Déu, havia pogut retrobar el camí dels seus.¹² Una recerca minuciosa multiplicaria, segurament, els exemples catalans.

LA LLEGENDA DINS LA HISTÒRIA

Un repàs historiogràfic permet analitzar el record del rei en Jaume en termes mítics i en termes històrics. Tal com ha dit Eulàlia Duran, la història dels segles xvi i xvii pertanyia als humanistes i era una disciplina relacionada amb la retòrica i l'ètica. Això n'explica el caràcter literari i la voluntat d'evocar exemples amb finalitat moral,¹³ i les llegendes històriques que en formaven part eren manllevades pels sermons i, a través d'ells, assimilades pel poble.

La dramàtica infantesa del rei, que la mateixa crònica del monarca revelava, permeté als cronistes remarcar la seva valentia i posar en relleu la personalitat del rei, la qual cosa va col·laborar decisivament al mite. El llegendari jaumià s'ha transmès a través de la historiografia. Martí de Riquer ho ha verificat pel que fa a la llegenda de l'engendrament del rei. El rei mateix estava convençut del caràcter miraculós del seu naixement i entre els cronistes, l'engendrament llegendari del rei sempre és present. En versions diverses, hom el troba en Pere Tomic (obra escrita el 1438), en Pere Miquel Carbonell (obra redactada entre el 1495 i el 1513), en Luci Marineo Siculo (1509), en Beuter (1604), en Zurita (1562), en Gómez Miedes (llatí, 1582; castellà, 1584), en el fals Boades (1673 i 1675) i en Juan Tornamira de Soto (1622).¹⁴ No és l'única llegenda que es transmet a través de la historiografia: Riquer també ens explica la transmissió de la llegenda de la mort de la filla del rei, Sança, a Terra Santa i la de l'espasa Vilardell.

La presència de sant Jordi en les batalles de Jaume I, que és recordada entre d'altres per Pere Miquel Carbonell, també forma part d'aquest llegendari. Amb la fi del casal de Barcelona i l'entronització Trastàmara, la Diputació del General es féu amb la figura de sant Jordi, fins aleshores una herència cavalleresca dels sobirans catalans. Així, la Diputació feia de l'emblema de la creu roja sobre camp de plata el seu distintiu, n'assumia la devoció i en potenciava el patronatge (1436-1456). En fer la Diputació seva i oficial la figura de sant Jordi, de fet assumia uns símbols fins aleshores molt lligats als comtes reis i als seus cavallers i molt especialment al rei en Jaume.¹⁵ La relació entre Jaume I i sant Jordi fou molt estreta, com ho verifiquen no solament les llegendes de les aparicions del sant en les seves batalles contra els sarraïns, sinó també alguna fundació reial com la del Centenar del Gloriós Sant Jordi de València, també coneguda com la companyia dels ballesters del Centenar de la Ploma. En els sermons catalans de Sant Jordi, el rei mític és esmentat en la mesura que el sant aparegui en els relats de les conquestes del rei. Tot plegat indica un vincle estret entre sant Jordi i Jaume I que en algunes ocasions porta el predicador, com en el cas del frare caputxí Pau de Sarrià el 1639, a emprar per al sant els adjectius d'«invicto y valeroso», els mateixos adjectius que comunament eren aplicats a Jaume I.¹⁶

12. Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, vol. II, Barcelona, Curial, 1973, p. 497.

13. Eulàlia DURAN, «Historiografia del Renaixement», *Recerques*, núm. 40 (2000), p. 5.

14. Martí de RIQUER, «L'engendrament del rei Jaume», a *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000, p. 49-103, i, pel que fa a la transmissió de la llegenda entre els historiadors, en concret, p. 80-92.

15. Ignacio RUBIO Y CAMBRONERO, *La Diputación del General de Catalunya en los siglos xv y xvi*, vol. II, Barcelona, Diputació Provincial, 1950, p. 18-21.

16. *Sermón de San Iorge de fray Plácido de Aguilar*, Barcelona, 1635, p. 7; *Sermó del invicto y gloriós martyr Sant Jordi de Miquel Ioan Osona*, Barcelona, 1638, p. 15; *Panegyrico de las grandezas del inlyto y gloriosissimo martir san Iorge de fra Pau de Sarrià*, Barcelona, 1639, p. 10-11.

LA CRÒNICA DEL REI A TRAVÉS DELS SEGLES MODERNS

Les quatre grans cròniques, i entre elles la primera a càrrec del rei Jaume, tingueren un paper important en el record històric. Els reis del casal de Barcelona van tenir cura de preservar el text del rei.¹⁷ Però el canvi dinàstic no li fou favorable, tot i l'afirmació de Francesc Massip, segons el qual el canvi de dinastia a Casp obligà el primer Trastàmara a instrumentalitzar Jaume I per a reforçar la legitimitat d'un monarca anòmal en una successió jurídica «harto objetable»,¹⁸ tot i la política del rei catòlic a fer-se amb els atributs profètics de Jaume I.¹⁹ Que l'assumpció del rei en Jaume pels Trastàmara era mera instrumentalització ho demostra la historiografia sota la nova dinastia començant per l'humanista Valla,²⁰ que oblida tota la nissaga del casal de Barcelona i els seus fets.

Tot i així, Jaume Riera i Sans ha verificat que abans del segle XVI les obres en català tenien prestigi a Castella i en el seu catàleg sobre obres en català traduïdes al castellà durant els segles XIV i XV fins a 1520 n'hi figuren moltes, entre les quals el «Libre dels feyts del rey en Jacme»,²¹ però després el clima canvià. El trànsit del *Llibre dels feits* als segles moderns a casa nostra, tant en la seva versió manuscrita com en la seva versió impresa, que podem conèixer pels estudis de Jordi Bruguera,²² sembla més aviat discret. Deixant de moment de banda els manuscrits, entre els segles XVI i XVIII, només se'n feren dues edicions impreses. La primera el 1515, de Lluís Alenyà, que conté solament la part relativa a la conquesta de València incorporada a l'*Aureum Opus* de l'autor,²³ i la segona és la completa o prínceps de 1557 dels jurats de València. No oblidem pas el paper de les altres tres cròniques catalanes en què el rei Jaume juga un bon paper, però sí que cal indicar que la crònica del rei entre les classes cultes del territori català se sostingué amb poca cosa: una estampació parcial i una sola estampació completa. Podem, certament, afegir-hi alguns manuscrits i les edicions parafràsiques de Bernardino Gómez Miedes (València, 1582 en llatí i 1584 en castellà) i de Juan Tornamira de Soto (Pamplona, 1622). Així, doncs, els jurats de València, en promoure l'edició de la crònica del rei, ens van fer, si més no, dos serveis històrics: en primer lloc, promoure'n l'estampació, i, en segon lloc, respectar-ne l'original català. És cert que l'edició prínceps ja va haver d'adjuntar una «taula de les paraules difícils». Segons Germà Colón, això no sols responia a la distància en el temps entre el diguem-ne original i l'edició, sinó també a les degradacions ja sofertes per la llengua a mitjan segle XVI.²⁴ No és estrany, doncs, que en els escrits el rei cada vegada sigui menys conegut com a Iacme i més conegut com a Iayme o Jayme.

17. Jordi BRUGUERA, «Butlletí bibliogràfic. La Crònica de Jaume I», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 12 (1993), p. 409-418.

18. Francesc MASSIP, «Imagen y espectáculo del poder real en la entronización de los Trastámara (1414)», a *XV Congrés de la Corona d'Aragó*, tom I/3, Jaca, 1993, p. 371-386.

19. Eulàlia DURAN, *Simbologia política...*, p. 23, 32 i 33.

20. Lorenzo VALLA és l'historiador de les gestes de Ferran el Catòlic. *Gesta Ferdinandi regis aragonum*, Pàdua, Ottavio, 1973. Edició castellana a cura de Santiago López Moreda, Madrid, Akal, 2002.

21. Jaume RIERA I SANS, «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», a *Segon Congrés internacional de la llengua catalana. Àrea científica 7. Història de la llengua a cura d'Antoni Ferrando*, vol. VIII, València, 1989, p. 698-709.

22. Jordi BRUGUERA, «Butlletí bibliogràfic. La Crònica de Jaume I», *Arxiu de Textos...*, núm. 12.

23. *Aureum Opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentiae cum historia christianissimi regis Iacobi ipsius primi conquistatoris*, València, 1515.

24. Germà COLÓN, «Les edicions cinccentistes valencianes de la Crònica del rei Jaume», a Germà COLÓN DOMÈNECH i Tomàs MARTÍNEZ ROMERO (ed.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló, Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 313-334. Vegeu també Germà COLÓN, «Els vocabularis barcelonins d'Ausiàs March al segle XVI», a *Estudis de llengua i literatura catalanes*, vol. VI, *Miscel·lània Pere Bohigas i Balaguer*, núm. 3, 1983, p. 261-289; Germà COLÓN, «La "Taula de paraules difícils" de la Crònica del rei Jaume», a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LXXIII (quaderns II, IV-VI, 1997), p. 197-234.

Els estudiosos de les biblioteques dels segles moderns s'han afanyat a identificar quins llibres manuscrits o impresos contenen aquestes biblioteques i prou s'ha observat els casos comptats en què el *Llibre dels feits* apareix. Carme Batlle n'ha localitzat un a la biblioteca del segle xv de Ferrer de Gualbes, en un moment en el qual era coneguda la seva existència al Palau Reial i a Poblet.²⁵ En l'inventari *post mortem* de Pere Belluga, no hi consta la crònica, però sí «uns furs en pregamins del rey en Jachme, cubertes de fust, aluda vert.» Després, s'ha localitzat l'edició valenciana de 1557 a la biblioteca de Jeroni Pujades²⁶ i també a la biblioteca d'inicis del segle xvii, especialitzada en llibres jurídics, de Francesc Nuix, doctor en drets de Cervera.²⁷ Jesús Villanueva explica que, a la Barcelona dels segles xvi i xvii, «moltes famílies patrícies tenien biblioteques privades amb manuscrits relatius a història catalana, estimats com a relíquies i transmesos de generació en generació amb una devoció en la qual es bolcava el sentiment patriòtic d'aquestes classes», i esmenta les paraules del jurista Francesc Soler, que fa referència als papers privats del ciutadà honrat Francesc Dalmau i del donzell Francesc Aguilar. En el cas de Francesc Dalmau, el jurista Francesc Soler diu que Dalmau «té molt velles coses notables de Barcelona, des del rey don Jaume lo primer fins lo dia de vuy.»²⁸ Frederic Despalau és autor d'un dietari amb memòries familiars de 1572 i de 1600 en el qual intercala fragments del *Llibre dels feits*.²⁹ Pel que fa al País Valencia, a l'estudi de Gerardo Lamarca Langa³⁰ sobre els llibres més freqüents a les biblioteques valencianes del segle xviii, no hi consta la crònica del rei Jaume, però en canvi sabem que el notari austriacista cronista de Castelló Llorenç i de Clavell (1660-1734) usà la crònica del rei.³¹

Caldria, evidentment, millorar aquest fràgil repàs i, a més, contrastar-lo amb l'èxit d'altres obres importants com la de Zurita³² o no tan importants i de ben poca qualitat com les d'Esteban de Garibay, Florián de Ocampo i el seu continuador Ambrosio de Morales o bé les de Juan Sedeño, entre d'altres.³³ Aquest contrast revela prou bé que el clima dinàstic hispànic allunyava els Països Catalans del seu creador. En la història del país, el trajecte del rei, de la llengua i del territori s'aparellen.

La sequera impressora de la Crònica de Jaume I es manifestà, d'una banda, en la continuïtat de l'ús de la via manuscrita i, de l'altra, en el pes dels historiadors hispànics amb greus llacunes historiogràfiques pel que fa a Catalunya o a la Corona catalanoaragonesa, en les cròniques dels quals Jaume I desapareix o hi és esmentat molt de passada.

Els nostres cronistes, dins una concepció romanohumanista de la noció Hispània o Espanya, s'esforçaren a reivindicar-lo en termes mitohistòrics, a vegades dins un complicat llegat historiogrà-

25. Carme BATLLE, «Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo xv», a *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime. Colloque de la Casa de Velázquez*, París, 1981, p. 18.

26. Miquel PUJOL I CANELLES, «Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començaments del segle xvii», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), vol. 18 (1985), p. 97-247.

27. Jaume LLOBET, «Usos i costums dels nostres avantpassats. (La vida casolana dels professionals de les nostres viles a principis del segle xvii)», *Urtx* (Tàrraga), núm. 9 (1996), p. 203-217.

28. Jesús VILLANUEVA, «Observacions sobre *La fi del Comte d'Urgell*: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic», a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 19 (2000), p. 614, nota 11.

29. Antoni SIMON I TARRÉS (ed.), *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, Curial, 1991.

30. Genaro LAMARCA LANGA, *La cultura del libro en la época de la Ilustración. València 1740-1808*, València, Alfons el Magnànim, 1994.

31. Enric GUINOT, «Història i imatge de Castelló en el 1700: la "Crònica de Castelló" de Josep Llorens de Clavell», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI (IV-V-1990), p. 249-279.

32. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1579-1585.

33. Esteban de GARIBAY, *Compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reynos de España*, Anvers, 1571; Florián de OCAMPO i Ambrosio de MORALES, *La crónica general de España*, Alcalá de Henares, 1574-1577; Juan SEDEÑO, *Summa de varones illustres*, Toledo, 1590.

fic got, i sovint es pot observar que un cert irredemptisme historiogràfic acompanya la figura del rei Jaume entre els homes cultes de la ciutadania honrada i la cavalleria dels Països Catalans dels segles XVI i XVII.

ELS ARXIVERS HISTORIADORS

Encara que en nombre limitat, la crònica manuscrita o impresa existia i una de les primeres observacions a fer és l'ús de la crònica reial del segle XIII pels cronistes del territori català dels segles XVI a XVIII.

Bona part de la literatura de dietaris, historiogràfica i de sermonaris de la nostra cultura encara es manté en repòs dins dels arxius en espera de la seva edició. Una majoria de les edicions fetes no contenen ni tan sols índexs toponomàstics. Això dificulta conèixer amb una certa precisió quin paper ocupava Jaume I dins l'imaginari col·lectiu historiogràfic o llegendari. Una aproximació global passaria per fer un cop d'ull panoràmic selectiu d'aquells repertoris de manuscrits o d'edicions que ens podrien ajudar a fer una primera aproximació a la qüestió.³⁴

Els arxivers de l'Arxiu Reial de Barcelona forçosament foren els qui mantingueren amb més constància la memòria dels comtes reis i, lògicament, la de Jaume I. Ho comportava el contacte diari amb la paperassa històrica de l'arxiu i la necessitat d'inventariar aquesta documentació per a la consulta. Són els casos de Jaume Garcia, Pere Miquel Carbonell o Pere Benet. Maria Toldrà ha destacat la figura de l'arxiver historiador. L'activitat d'aquest personal es desplegà en genealogies o notes cronològiques sobre els monarques o en cròniques pròpies, com en el cas de les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell. També «en la mesura que l'Arxiu [Reial de Barcelona] era un dipòsit de la memòria dinàstica», escriu Toldrà, «conservava entre els seus fons un exemplar de la història “oficial” del casal, la crònica general encarregada pel Cerimoniós, més coneguda des de Zurita com a Crònica de Sant Joan de la Penya.»³⁵

Carbonell sembla ser una personalitat clau en la percepció històrica i mitificadora de Jaume I. La font bàsica de Carbonell, explica Alcoberro, va ser precisament la Crònica de Sant Joan de la Penya. Les notícies «prenen una especial dimensió quan l'autor analitza l'època de Jaume I.» Té també com a fonts la Crònica de Desclot i l'humanista italià Bartolomeo Sacchi, dit Il Platina. Alcoberro indica que Carbonell

[...] justifica l'abundosa informació que acompanya aquell regnat per la virtut i santedat del rei: «E nengú no-s meravell si en les altres vides dells reys dessus designades yo no he tengut l'orde que en aquesta he tengut de desinar-hi tots los qui en temps de aquest rey Jaume són estats, e del temps que han segut en la cadira de Sanct Pere, e de molts litterats e actes subseguits, car a mi ha aparegut, per la virtut e santedat d'aquest rey En Jaume, extendre més a la plom[a] en aquest loch que en los altres.»³⁶

Les Cròniques de Pere Miquel Carbonell, segons Alcoberro, van constituir un referent decisiu per a la mitificació de Jaume I en la historiografia cinc-centista valenciana, així Pere Antoni Beuter i Mar-

34. Això es podria fer tot començant per l'útil *Repertori de manuscrits catalans* dirigit per la doctora Eulàlia Duran, que, editat per l'IEC, entre 1998 i 2006 n'ha publicat cinc volums. Un cop feta aquesta comunicació, ha sortit l'edició d'un nou volum de *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, Barcelona, 2008.

35. MARIA TOLDRÀ I SABATÉ, «Sobre la presència d'algunes cròniques catalanes a l'Arxiu Reial de Barcelona», *Estudis Romànics*, vol. XXIV (2002), p. 173.

36. PERE MIQUEL CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, edició crítica d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino, col·l. «Els Nostres Clàssics», 1997, 2 v., vol. 1, p. 50-51, i vol. 2, p. 72.

tí de Viciana.³⁷ Carbonell parla de l'engendrament i la dura infància del rei, de les mullers, dels fills legítims, legitimats i bords, de les convocatòries de corts, de les conquestes, de les aparicions de sant Jordi i «molts sançts del Paradís», de la creació de l'orde de la Mercè, de l'abandonada croada a Terra Santa i del testament. El rei «vulgarment apellat lo Gran Conquistador» és qualificat de venturós, excellent, virtuós, valent, ardit, graciós, baronívol, benigne, misericordiós, liberal, just, pietós, valerós, bataller, bell, benaventurat, preclar, sapientíssim, religiosíssim, ple de dons, edificador de monestirs i de més de dues mil esglésies, «e no·s creu sia stat nunca rey ésser tant amat per son poble», però també «molt amat per totes les gents del món» (per tàrtars, pel sultà de Babilònia, per grecs i armenis) «e finalment per totes les nacions del món.» Se'n destaca la condició de coneixedor de les escriptures, de predicador a Lió davant de Gregori X i arreu «e preïcava en totes les festes de l'any en qualsevol ciutat o loch ell se trobàs» com «si fos un gran mestre en theologia.» Els anys de vida del rei són un valor a afegir: «Nunca fonch rey d'Aragó ni príncep de Catalunya qui visqués més que ell.» Amb l'agonia del rei, Carbonell comença a qualificar-lo de sant: el «predit sanct rey», escriu molt sovint aleshores. Des del segle XIII mateix, com veurem, havia fet camí la qüestió de la santedat i Carbonell se la fa seva: «Lo qual», escriu l'arxiver cronista, «encara que no sia canonitzat, per haver ell tan sanc-tament viscut e obrat, et fets miracles en sa vida, per tots los chronistes e històrichs e altres qui d'ell han scrit és apellat rey sanct.» És evident que les «guerres e batalles contra moros» de les grans conquestes i que estigués disposat a «mori[r] màrtir, si mester fos, per mantenir la sancta fe cathòlica» col·laboren a la seva santedat, més que no pas, potser, l'hàbit dels monjos blancs que prengué els dar-rers dies de la seva vida. La condició de matamoros —encara dins una mentalitat de conquesta me-dieval i fora de qualsevol connotació de contrareforma moderna— explica l'admiració de Carbonell pel rei davant d'episodis concrets contra l'islam: «Desbaratà e vencé gran multitud de moros qui vo-lien pendre sa muller, e amb les sues mans ne matà gran infinitat.» «E dix un dia, quant los sarràins vengueren córrer la terra de Xàtiva, que ell iria contra ells en la sua mula cavalcant, e que·ls faria fugir a tots ab la cua de la sua mula. Mas los moros se'n tornaren, que no·l gosaren esperar.» Amb tot, Carbonell no deixa d'observar una taca en el rei, el seu testament. «E aquí ordenà e·n féu fer charta pública a son secretari, ço és, de la composició e divisió de sos regnes e terres [...] la qual cosa despla-gué molt a tots los seus vassalls, e trobà que jamés en sos dies no féu cosa que desplaqués als vassalls e sosmesos sinó aquesta.» Pel que fa a la donació a Jaume de Mallorca, Carbonell no s'està de dir: «La qual donació après fou en gran dan.»³⁸

L'obra de Carbonell, amb menys fortuna que la de Tomic, era estampada el 1547, trenta anys després de la seva mort, en un any de ressonàncies historiogràfiques perquè Zurita obtenia de les Corts aragoneses la condició de cronista oficial d'Aragó.

ENTORN DE LA SANTE DAT DEL REI

El segle XVII, segle de l'expulsió morisca i de la contrareforma, fou una etapa de canonitzacions. Ferran III de Castella, Ramon de Penyafort, Elisabet d'Aragó —reina de Portugal i néta de Jaume I— i Pere Nolasc foren fets sants. Era un moment propici per a promoure la canonització del rei Jaume. La idea de canonització de Jaume I era vella. Charles de Tourtoulon la situa, al mateix segle XIII, en

37. Agustí ALCOBERRO, *Cròniques...*, vol 1, p. 126.

38. Per a totes aquestes qualificacions aplicades al rei i les citacions aplegades en aquest paràgraf, vegeu Agustí ALCOBERRO, *Cròniques...*, vol 2, p. 49-75. Al volum 2, p. 75, s'hi diu: «Creent aquell [Jaume I] ésser sanct encara que no sia canonitzat, com la vida e mort sua ne fan de la sua santedat gran testimoni.»

boca del trobador Mateu de Carcí i en el pensament del cronista Muntaner.³⁹ Raons patriòtiques i nobiliàries expliquen l'intent del noble ribagorçà, l'aragonès català Gaspar Galceran de Castre i de Pinós, comte de Guimerà,⁴⁰ de promoure'n la santedat. Allegava greuges comparatius entre els reis i els regnes com la canonització de Ferran de Castella i, en súplica al rei hispànic, competia amb una petició feta en el mateix sentit en benefici del rei de Las Navas de Tolosa Alfons VIII de Castella, que tenia el suport del Consell d'Aragó. Hom pot escatir que hi havia obstacles a la canonització del rei Jaume a causa d'«algunos escesos de carne y sangre, públicos» que el comte de Guimerà relativitza i contraresta. El text del comte de Guimerà, que es conserva incomplet, no sembla que arribés mai més enllà de les seves mans. En el context de les crisis de relacions entre la Corona hispànica i molts dels seus territoris, la causa d'un rei catalanoaragonès no era propícia i el comte de Guimerà, a més, manifesta més patriotisme que no pas regalisme.⁴¹

CRÒNIQUES I SERMONS HISTORIOGRÀFICS⁴²

En el cas català, entre els segles XVI i XVII no trobem historiografia cronística impresa pròpiament dita i això no vol dir que no hi hagi un encès interès per la història catalana a l'època, com han estudiat Eulàlia Duran, Antoni Simon, Jesús Villanueva o Eulàlia Miralles, entre d'altres,⁴³ i com ho demostren manuscrits encara mai no editats com la *Crònica de Cathalunya* de Francesc Tarafa⁴⁴ o la *Història moral de Catalunya* de Pere Gil,⁴⁵ on es té present el rei. Amb tot, els textos historiogràfics catalans sovint no són pròpiament cròniques nacionals amb un sentit clar de l'eix dinàstic; en qualsevol cas, els llinatges, el tema dels nous barons de la fama o Barcelona poden guanyar terreny als reis.⁴⁶

39. Charles de TOURTOULON, *Jacme Ier le conquérant roi d'Aragon*, Montpellier, 1863, vol. I, p. 543.

40. L'allegat de Gaspar Galceran és un manuscrit escrit entre 1633 i 1634, malgrat que el cronista Urrea el situa als anys 1637 o 1640. Miquel Batllori diu que els Castre Pinós eren descendents d'una branca il·legítima de Jaume I: *El Temps*, 6-7-1992, p. 77. Vegeu Antoni J. QUINTANA i Rosa M. CALAFAT, *La pervivència...*, p. 94.

41. Ho demostra quan afirma que el rei en Jaume «fue rey descendiente de reyes (que no todos lo son, pues en los reinos de elección no siempre se eligen hijos de reyes)», fet que posa en evidència tant la complexa successió del rei Jaume com una doctrina cara a aragonesos i catalans. No és estrany aquest interès del comte de Guimerà en la canonització de Jaume I, ja que era descendent de Ferran Sanxis de Castre, fill bastard de Jaume I. Per un altre cantó, Antoni Simon explica que Corbera es cartejava (1624) amb el comte de Guimerà, la qual cosa confirma la preocupació historiogràfica del comte i com tots dos compartien, en vigílies de la Guerra dels Segadors, la preocupació pel passat històric catalanoaragonès, tan abandonat i necessitat, segons Corbera, d'«averiguación». Antoni SIMON i Jesús VILLANUEVA, «El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del sis-cents i la revolució de 1640», *Revista de Catalunya*, núm. 122 (octubre, 1997), p. 40-53, en concret p. 48.

42. Prescindeixo de l'heràldica, dels nobiliaris i dels tractats d'armoria.

43. Hom pot trobar molts d'aquests estudis a la bibliografia d'Antoni VILADAMOR, *Història General de Catalunya*, edició crítica a cura d'Eulàlia Miralles, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 2007, p. 929-960. Vegeu també Antoni SIMON i Jesús VILLANUEVA, «El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del sis-cents i la revolució de 1640», a *Revista...*, núm. 122, p. 40-53; Antoni SIMON, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, i el volum de la revista *Recerques*, núm. 40 (2000), amb diversos articles historiogràfics encapçalats per una introducció d'Eulàlia Duran sobre «Historiografia del Renaixement», p. 5-13.

44. Ms. 497-498 de la Biblioteca de Catalunya; *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. I, direcció d'Eulàlia Duran, compilació a cura de M. del Mar Batlle, Eulàlia Miralles, Maria Toldrà i Joan Tres, Barcelona, IEC, 1998, p. 200-203.

45. Ms. 112 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona; *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II-1, direcció d'Eulàlia Duran, compilació a cura d'Eulàlia Miralles i Maria Toldrà, Barcelona, IEC, 2000, p. 26-30. Sembla que de propra edició.

46. És el cas de Francesc Tarafa, que té una *Crònica de cavallers catalans* (ms. B-131 de l'AHCB, còpia de 1603) que potser té més interès que no la seva crònica de Catalunya; és també el cas d'Esteve de Corbera, que dedica més espai a la qüestió d'Otger Cataló i als Montcada que no al rei, o de Dionís Jeroni Jorba, més inclinat a parlar de Barcelona que no dels reis. Vegeu Dionís Jeroni JORBA, *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1589; Esteve de CORBERA, *Cataluña Ilustrada*, Nàpols, 1678 (escrita entorn del 1630).

Pere Gil, en la seva *Història moral de Catalunya* i en la seva *Geografia*, cita el rei; ara bé, en tot segueix la tradició goda i l'autoritat de Zurita i no li dedica pas gaire espai. L'inclou al capítol xi, que comprèn des del regnat del comte rei Alfons el Cast fins a Ferran II. Als ulls de Pere Gil, les unions amb Aragó i amb Castella són més rellevants que les conquestes territorials de Mallorca i del regne de València. Les esmentades unions apareixen en els títols dels capítols; les conquestes, no.⁴⁷ Amb tot, posa en relleu de manera genèrica les seves corts i les seves lleis. Pel que fa a la *Geografia*, la citació a Jaume I procedeix de Carbonell i li serveix per a emmarcar dins el regnat del rei les grans gelades de 1235.⁴⁸

El fracàs català de disposar de cronista oficial (i ja s'havia sol·licitat en Corts des de 1552)⁴⁹ es traduïu en els intents competitius d'Antoni Viladamor, Jeroni Pujades i Francesc Calça i tots ells o no arriben a la cronologia desitjada (Viladamor i Pujades), o van quedar manuscrits i s'ha perdut bona part del seu treball (Calça), o van estimular la falsificació: és el cas del *Libre dels feyts d'armes de Catalunya* del fals Bernat Boades del segle xv, atribuït a Roig i Jalpí i datat entorn de 1670. Amb tot, ha estat observat que l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, estampat juntament i com a prelude de la compilació de les *Constitucions i altres lleis de Catalunya* de 1588, és un esbós d'història de Catalunya l'autoria del qual es debat entre Viladamor i Calça⁵⁰ i, recentment, amb suport documental, s'ha atribuït a l'arxiver Gabriel Olzina.⁵¹ A l'*Epítome*, hom hi pot trobar l'esbós biogràfic dels reis i la legislació de llurs regnats, entre els quals el de Jaume I. També caldria tenir present l'encàrrec⁵² de la Diputació del General al pintor italià Filippo Ariosto d'una sèrie icònica dels sobirans de Catalunya des dels orígens fins al moment de l'encàrrec, en la qual, evidentment, era present Jaume I.⁵³ Finalment, no podem oblidar l'adopció, quasi coincidint amb el canvi de dinastia (1436-1456), del patronatge de sant Jordi per la Diputació, sant, com ja he dit, ben lligat a la cavalleria de les croades i, amb ella, a Jaume I. Potser sant Jordi podria ser considerat una mena d'alter ego de Jaume I o a l'inrevés, dins el marc de la necessitat de conservar un vincle amb la dinastia perduda.

47. *Repertori de manuscrits...*, vol. II-1, p. 26-28. La consulta directa del manuscrit permet indicar que Pere Gil dedica els folis 84v-87v al Conqueridor. Foli 84v: «Tingué cognom de Sant perquè feu obres sanctissimas y acabà ab mort sancta. Tingué cognom de venturós perquè en totas sas empresas y guerras lo affavorí la próspera ventura y tingué cognom de Conqueridor perquè conquistà ell sol més que ningun altre rey de Aragó o compte de Barcelona de sos antecessors com se dira.»

48. Josep IGLÉSIES, *Pere Gil S. I. i la seva Geografia de Catalunya ... segons el manuscrit de l'any 1600*, Barcelona, 1949, p. 290.

49. Se sol·licitava en un capítol amb el número 32 a la Cort general de Montsó de 1552: Eva SERRA I PUIG, «Constitucions perdudes (1547-1552). Algunes reflexions», a Josep Fontana, *Història i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*, vol. 1, Barcelona, Crítica, 2004, p. 416.

50. Eulàlia MIRALLES, «Notícies sobre l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* (c. 1588/89)», *Quaderns de la Selva*, núm. 13 (2001), p. 307-318.

51. Oriol OLEART, «El capítol 24 de las cortes de Monzón de 1585 y la elaboración de la recopilación catalana de 1588-1589. Datos para su historia», a *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret*, núm. 9 (2004), p. 246-247 i 276.

52. L'encàrrec comportà un curiós conflicte, per tal com l'assessorament històric de Francesc Calça al pintor Filippo Ariosto implicava pintar quatre comtes moros, que era com indicar que els comtes catalans descendien de moros. Després d'un llarg contenciós, Calça perdia davant l'hegemonia consistorial del criteri del cavaller Frederic Despalau, portantveus del braç militar. S'imposaven reis gots en la sèrie icònica i els reis moros eren substituïts per sant Jordi. Darrere el conflicte, hi havia la repugnància a qualsevol idea de descendència de moros, el contenciós envers la filiació gòtica i la necessitat d'afirmar l'autoalliberament i la secular independència comtal. Vegeu les referències bibliogràfiques de la nota 53.

53. Joaquim MIRET I SANS i Josep PUIG I CADAFALCH, «El Palau de la Diputació del General de Catalunya», a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1909-1910, p. 385-480. Rodolfo GALDEANO CARRETERO, «La sèrie iconogràfica dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó, del pintor Filippo Ariosto, per al Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588). Art, pactisme i historiografia», *Butlletí MNAC*, núm. 7 (2003), p. 51-70, i en especial p. 53; Rodolfo GALDEANO CARRETERO, «Historiografia i iconografia: la sèrie icònica dels comtes de Barcelona del Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588)», a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 25 (2006), p. 375-409, en especial p. 396-397.

El doctor Andreu Bosc, de Perpinyà, en els seus *Títols d'honor de Catalunya*, dedica un capítol a Jaume I.⁵⁴ Andreu Bosc ja ens adverteix al proemi que escriu en català perquè escriu per a la gent del país, conscient del desconeixement dels catalans sobre la seva pròpia història. No es val ni del llatí ni del castellà perquè només té sentit escriure «alabances nostres» per a «nacions estranyes [...] quan quiscú en sa terra pròpia les sap, entén y se'n val, quant no, primer he de posar bé la casa pròpia abans de fer hostentació y amostrar-la a altres. [...] Quant arriba a esta terra un castellà o de altra nació entés, publica los fets de sa nació al ygal del *Pater noster* y nosaltres ajudam en alçar-les, restant se-pultades les nostres.» La seva intencionalitat era escriure sobre les lleis de la terra que l'obligava a tractar d'història i política perquè «ningune espècie de elles se pot ben entendre sens història» i «la política y jurisprudència són disciplines y ciències subordinades» al dret.

L'interès de l'obra de Bosc és que l'eix de la seva història no són els reis. La distribució del seu volum en cinc llibres ho demostra. El primer és dedicat a la llengua, al territori i a les institucions polítiques com la Diputació i les ciutats i viles; el segon és dedicat als oficis eclesiàstics i seculars; el tercer, a la milícia, les armes i les lletres; el quart, a l'estructura municipal, i el cinquè, a les lleis de la terra. En Bosc, hi ha un pensament republicà en termes romanorenaixentistes. Entén per títols d'honor, tot seguint Aristòtil i Ciceró, el reconeixement de l'excel·lència i la virtut, l'altra cara de la moneda, doncs, de la vilesa. Amb una visió cristiana, els reis són títols d'honor, però en el mateix pla que les lleis, les institucions generals i municipals, l'Església, la noblesa i també els oficis d'arts mecàniques.⁵⁵ Per tant, el seu Jaume I no és excessivament magnificat:

Lo rey don Jaume primer dit lo conquistador fonch lo primer rey de Aragón que possehí junts tots los tres comtats de Barcelona, Rosselló y Cerdanya [...] y les grans proeses y conquistes feu y los fets memorables en tot lo discurs de sa vida escrihuen tots los crònics y a més hi a llibres particulars sols de la vida, fets y hazanyes de dir rey als quals me remet.

Les seves autoritats fonamentals pel que fa a Jaume I són un llibre manuscrit, que cal suposar que és la Crònica del rei, Zurita i el llibre vermell del batlle de Perpinyà. No s'hi vol entretenir i ni tan sols menciona que fou el conqueridor dels regnes de Mallorca i València. «Sols advertiré per mon institut tres coses.» Aquestes tres coses són «que a d'aquest rey any 1214 comensaren los vassalls de Aragón y Cathalunya, Rosselló y Cerdanya prestar a sos reys y comtes jurament de fidelitat», el Tractat de Corbeil de 1258 pel qual el rei renunciava a favor de Lluís, el rei sant de França, tots els seus drets sobre les terres llenguadocianes, i la donació a Margarida de Provença, muller del rei de França, dels drets sobre les terres de Provença. Clou la semblança del rei amb les notícies matrimoniales i filials, fent esment també de la «gran multitud de fills naturals que tingué.» Bosc destaca, lògicament, la darrera disposició testamentària, «de la qual», escriu, «restà tota la Corona dividida ab sos dos fills majors, al infant don Pere tot lo regne de Aragón, València, Comtat de Barcelona, a Jaume lo Regne de Mallorca, los comtats de Rosselló y Cerdanya y la senyoria de Montpeller y los comtats de Omellades y Carlades en França.» També destaca que les cases d'Híxar i Castre descendeixen de Jaume I.

54. Andreu Bosc, *Summari, Índex o Epítome dels admirables y nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya y de les gràcies, privilegis, prerrogatives, preheminències, llibertats e immunitats gosan segons les pròpies y naturals lleys*, Perpinyà, Pere Lacavalleria estamper, 1628 (edició facsímil, Barcelona, Sueca, Curial, 1974, cap. 27 del llibre II).

55. Andreu Bosc, *Summari, Índex...*, p. 12-13.

Morí lo dit rey don Jaume en València a 27 de iuliol 1276 de edat de vuytanta y tres anys, tot sos fets són dignes que qualsevol curiós los tinga en memòria en tots los actes de religió, pau y guerra per sa devoció fundà més de 2000 esglésies y com diffusament refereixen los crònichs.⁵⁶

És encara un terreny poc conegut el record o la percepció de Jaume I durant la Guerra dels Segadors. En una obra tan significativa com la *Notícia universal de Catalunya* de Francesc Martí Viladamor,⁵⁷ Jaume I hi juga ben poc paper. Viladamor posa l'accent de la seva obra en el caràcter electiu del comte de Barcelona per barrar el pas a la monarquia hispànica i no posa obstacles als lligams catalans amb el rei Roderic, sinó amb don Pelai.

Cal arribar als *Anales de Catalunya* (1709) de Feliu de la Penya per trobar una crònica formal deguda a un cronista en la qual el rei és novament tractat en termes entre mífics i erudits. Feliu usa la crònica del rei, la de Muntaner, Carbonell, Zurita, Blancas, Abatca, Diago, Escolano, Menescal i l'Arxiu Reial de Barcelona. En la narrativa de Feliu, hi desfila l'apologia del rei («Hercules cristiano», «Aquiles católico», «nunca vencido Cesar», «siempre vencedor Marte»), la ideologia militarista del catolicisme triomfant («capitan general de las milicias católicas» o «de las milicias de Dios», «cuchillo contra los infieles», campió de la «infame secta de Mahoma», «açote de Mahoma»), i hi consten el llegendari del rei, les conquestes territorials, l'aparició mercedària, la creació del Tribunal de la Fe, les relacions amb sant Ramon de Penyafort i sant Pere Nolasc i la fundació d'esglésies. Al costat de tot això, Feliu aporta referències d'arxiu sobre les Corts de 1218 i la concessió del bovatge, les lleis contra la usura o la delimitació de Catalunya. Un espai important del relat està dedicat des d'un punt de vista català als conflictes successoris i la divisió dels regnes. És crític amb l'irredemptisme aragonès per tal com, en qualsevol cas, «los catalanes eran los que avian ganado palmo a palmo su tierra, con su sangre, armados y dinero, conquistando Mallorca y Valencia, poblados entrambos reynos en general» de catalans. Tot i la presència d'aragonesos, aquests havien estat «en número muy inferior al de Cataluña...».⁵⁸

A Catalunya, cal completar la visió historiogràfica amb els sermons del rei Jaume II i de Sant Jordi. Al costat de les processons i sermons de la ciutat de València i la ciutat de Mallorca, els sermons anuals a Barcelona eren el de Jaume II i el ja esmentat de sant Jordi, el primer a càrrec del Consell de Cent i el segon a càrrec de la Diputació del General: eren maneres si més no indirectes de recordar Jaume I. Ni el sermó anual de Sant Jordi ni el de Jaume II estan directament relacionats amb el Conqueridor, però ambdós solen fer-hi referència. Els de Jaume II es predicaven a la seu de Barcelona i tant el de 1597 del doctor en teologia Onofre Manescal com el de 1602 de fra Miquel Quintana,⁵⁹ també doctor en teologia, verifiquen que aquests sermons tenen la voluntat explícita de fer història de Catalunya. Més encara, Onofre Manescal indica que aquest sermó és ocasió «inseguint lo costum antiquissim» que «tracti dels comptes de Barcelona y Reys d'Aragó», i fra Miquel Quintana (a més de fer una defensa de la seva estampació en català, per no fer «agravi notable a ma pàtria», ja que «si totes les nacions an fet sempre gran estima de sa llengua pròpia, no és just que jo desautoritze la nostra per fer estima de la agena») també indica que el sermó de Jaume II sol ser «una doctrina profitosa per a la ànima mesclada ab la història [...] que és costum predicar en tal jornada, y juntament, una

56. Totes les citacions de l'obra d'Andreu Bosc fetes en aquests paràgrafs es troben a les p. 195 i 197.

57. Francesc MARTÍ VILADAMOR, *Escrips polítics del segle XVII*, tom I, *Notícia universal de Catalunya*, edició a cura de Xavier Torres, Barcelona, Vic, IUHJVV, Eumo, 1995.

58. Narcís FELIU DE LA PENYA, *Anales de Catalunya*, Barcelona, Josep Llopis, 1709 (reimpressió facsímil, Barcelona, Base, 1999), vol. II, p. 19-72. L'última citació és a la pàgina 57.

59. Onofre MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat...* Miquel QUINTANA, *Sermó del rey don Iayme el segon predicat el any 1602 en l'església cathedal de Barcelona*, Joan Amelló, 1606.

descripció de Cathaluña de les coses més señalades, no posant en ella menudències ridiculoses.» Onofre Manescal considera que el seu treball breu, tanmateix impregnat «de affició a nostre nació», pot interessar «tots los curiosos y afectats a història de nostra nació» i pot ser un esquer perquè l'arquebisbe lloctinent Joan Terés «don orde se fassa història general de Cathaluña, de la qual en aquest Principat y a tanta necessitat [...] y los affectats a nostra nació y història ab molt sentiment desta falta experimentam.» Manescal, en les diverses dedicatòries, insisteix que tindria per ben emprat el temps que ha dedicat a la confecció del sermó «si era ocasió pera que se donàs orde se emprenguéss una història general de Cathaluña», escriu en la dedicatòria al Consell de Cent, i en la dedicatòria als diputats i oïdors insisteix en la necessitat que hi ha de «traure a llum història general de Catalunya.» Així, doncs, tant Manescal com Quintana dediquen un espai a Jaume I.

Manescal escriu sobre el naixement, el nom, els treballs de petit, els afers matrimonials amb Elinor de Castella i Violant d'Hongria, la conquesta de Mallorca i València, el Concili de Lió i la mort de Jaume «lo aventurós». Quintana, en un sermó menys erudit i més senzill, en parlar del rei dit «lo conquistador», fa seves les paraules de Samuel a propòsit del rei Saül, «non erat similis illi omni populo», per acompanyar sobretot una descripció física i moral del rei. Mes tard, el 1644, en plena Guerra dels Segadors, el sermó del rei Jaume II de fra Joan Vidal,⁶⁰ de l'orde de la Mercè, també verifica la intencionalitat historiogràfica d'aquests sermons: «La història tant ceñida de que tracta y la prudència singular ab que tracta dels reys. [...] La doctrina molt sòlida plena de erudició y clara història averiguadora de cosas duptosas y en unas y otras molta veritat de las heroicas obras y portentosas hazanyas de nostres predecessors catalans» són per a Joan Vidal la justificació de les llicències d'estampació del sermó. «Encara que lo present sermó», diu Joan Vidal, «se ordena a tractar grandezas y hazanyas de un rey mort, ab tot he volgut que servís de instrucció als que'l llegiran de propòsit y ab atenció pera ensenyar lo respecte y reverència que's deu a les persones dels reys.» El moment era crític, els catalans havien deixat un rei per un altre i el to és favorable a França, i no oblida de remarcar el lligam de Jaume I amb Montpeller i Carcassona.

Sucché a don Pere don Jaume primer dit lo Conquistador y vencedor puix conquista a Múrcia, València y Mallorca y, en trenta batallas campals que personalment assistí, hisqué en totas vencedor.

Nasqué en Monpeller de França per ser fill de dona Maria, filla de don Guillem compte de Monpaller. Son naxament fonch miraculós y el dir-se Jaume per haver menos cremat la candela en que estave lo nom del apostol. Estigué en sa edevació en casa del compte de Monfort en Carcassona ab qui tracta lo noble Pere de Nolasco dels comptes de Bles, real casa de França. Mort son pare lo feren restituir catalans i aragonesos al compte de Monfort ab una carta del supremo pontífice.

La vinguda a Barcelona, les relacions amb els sants Pere Nolasc i Ramon de Penyafort i la creació de l'orde de la Mercè són la resta del relat del sermó sobre el rei.

Ja m'he referit als sermons de Sant Jordi i a la relació que els predicadors estableixen entre el nostre rei i el sant.⁶¹ Una altra mena de sermons, com els dedicats a sant Ramon de Penyafort o el relatiu al descens de la Mare de Déu de la Mercè, també comportaven el record anual del rei. Pere Joan Guasc, del segle XVII, en un sermó sobre sant Ramon de Penyafort demostra haver consultat fins i tot

60. Joan VIDAL, *Sermó predicat en la illustre cathedral de Barcelona en lo aniversari solemne que tots los anys celebra dita cathedral per la ànima del gran rey de Aragó y compte de Barcelona don Jaume segon [...] del corrent any 1644*, Barcelona, viuda Mathevat, 1644.

61. Sermons de fra Plàcid d'Aguilar, de l'orde de la Mercè, de 1635; de Miquel Joan Osona, canonge de Barcelona, de 1638, i de Pau de Sarrià, frare caputxí, de 1639.

la documentació de Jaume I de l'Arxiu Reial de Barcelona.⁶² Tampoc no es pot deixar de banda que existia també un sermó anual relatiu al descens de la Mare de Déu de la Mercè.⁶³ Al panegíric de fra Gaspar Sala i Berart, de l'orde de Sant Agustí, de l'aniversari dels herois catalans de 1639, on juga un paper important l'espasa Vilardell, és la figura de sant Ramon de Penyafort la que porta el frare agustí a citar Jaume I i en plena contrareforma resten involucrats el sant, la inquisició i el rei.⁶⁴ Gaspar Sala mateix s'adapta als canvis polítics i, en el seu sermó de Sant Jordi del 1641, ja esmenta «dos sants reys, sant Luys de Fransa y en Jaume lo conquistador», els quals per mitjà d'ambaixadors concordaren [Tractat de Corbeil] sant Lluís la renúncia als drets sobre Catalunya i el rei Jaume als drets sobre el Languedoc i Gascunya «ab que restà lo comtat libre de tot, sens feu algú y sens subjectió a rey ni emperador, de tal forma que, encara que lo señor de Cataluña se anomenava comte, son poder es supremo, com de emperador, vull dir que a ningú està subjecte.»

Els sermons són l'ocasió del record llegendari del rei al servei de la ideologia del moment històric, des de la xenofòbia contra els moriscos fins a la contrareforma barroca. Encara podria afegir que les poesies mercedàries dels segles XVII i XVIII són testimonis que impedeixen que el pas del temps fes oblidar el rei Jaume.⁶⁵

No fem el seguiment de la cronística valenciana, feta en bona part ja fa uns anys per Ernest Belenguier, el qual n'ha fet recentment una reedició augmentada.⁶⁶ Valguí dir, només, que la veneració historiogràfica del rei Jaume es troba sobretot en la historiografia valenciana perquè, no en va, el rei és el fundador del regne. Això es pot observar fent un cop d'ull a Pere Antoni Beuter (1550), a Viciàna (1564), o a l'endreaça dels jurats de València a l'edició prínceps del *Llibre dels feits* (1557), però també a autors aliens com el sicilià Lucio Marineo (1524). Ni Beuter ni Viciàna tingueren temps de conèixer Zurita. Beuter, que pretengué ser un cronista cortesà, va intentar encabir la història del regne dins una perspectiva goda i entre la primera i la segona part de la seva obra va canviar de llengua i el seu Jaume I és una figura més mítica que històrica.⁶⁷ Pel que fa a Viciàna, aquest cronista va voler posar especialment en relleu el pes del patrimoni reial al regne i per aquesta raó la seva aportació fou sobretot destacar el seguit de privilegis reials, els del rei Jaume en primer lloc, concedits a ciutats, viles i llocs. Ara bé, en la lògica de la seva narració, hi preval la unió de Catalunya i Aragó, de les corones d'Aragó i Castella, la successió Habsburg i l'enllaç portuguès. En definitiva, l'Imperi hispànic. El relleu del rei Jaume rau en el llegendari conqueridor i en les victòries sobre l'islam, mentre que el testament reial va acompanyat d'un crític «guardemos nuestros hijos y hombres de nuestra sujeción de todas dimensiones e divisiones.»⁶⁸

62. *Repertori de manuscrits...*, vol. II-1, p. 212.

63. Immaculada SOCIAS BATEJ, *Els impressors Jolis-Pla i la cultura gràfica catalana en els segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

64. Gaspar SALA I BERART, *Panegyrico aniversario de los heroes catalanes difuntos inmortales en sus hazañas*, Barcelona, 1639, p. 9.

65. Luis VÁZQUEZ, «Poesía mercedaria olvidada. Siglos XVII y XVIII», a *Estudios. Revista trimestral publicada por los frailes de la orden de la Merced*, any XLI, núm. 151 (1985), p. 297-355. El número 149 d'aquesta revista també conté una iconografia mercedària dels segles moderns de Nolasc, en la qual sovint apareix el rei Jaume.

66. Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, Edicions 3i4, 1984. La reedició va sortir després de feta aquesta comunicació amb el mateix títol i publicada a València per Publicacions de la Universitat de València, 2009.

67. Pere Antoni BEUTER, *Primera part della Història de València*, València, 1538; Pere Antoni BEUTER, *Primera-segunda parte de la corónica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia*, València, 1546-1551. Entre l'edició de la primera part i la de la segona (amb la primera inclosa), Beuter canviava de llengua i d'àmbit de contingut. La crònica primer concebuda en termes valencians va passar a voler ser una crònica de pretensió hispànica amb especial referència al regne de València.

68. Rafael MARTÍ DE VICIANA, *Crònica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*, València 1564, ed. facsímil a cura de Sebastià Garcia Martínez, Universitat de València, 1972-1983, 5 v. La referència és tret de Rafael MARTÍ DE VI-

La influència de Zurita en la nostra cultura historiogràfica i jurídica institucional encara està per estudiar. Zurita segueix la crònica del rei Jaume, a més de conèixer molta documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona⁶⁹ proporcionada pels arxivers de la casa. Gaspar Escolano i Francesc Diago ja escriuen sota la seva influència. Ambdós, però, també són deutors de Miedes. Sota l'impacte de l'expulsió dels moriscos i la ideologia de la contrareforma, manifesten un radicalisme antimusulmà extrem.⁷⁰ Els interessos d'Escolano no són els reis, sinó la xarxa de viles amb les seves institucions i les esglésies i els monestirs del regne. El protagonista de les seves *Décades* és, doncs, el regne i no cap rei, fet que ens col·loca de nou davant d'un historiador més inclinat pel regne que no per la Corona. Pel que fa a Francesc Diago, Belenguer distingeix entre el Diago que sintetitza coneixements i el Diago del llibre setè dels *Anales*, en els quals exhuma documents, també de l'Arxiu Reial de Barcelona, fa judicis històrics i elabora una biografia crítica del Conqueridor.⁷¹ Si, pel que fa a Catalunya, els falsaris s'especialitzen en el comte d'Urgell o en els inicis de la reconquesta, pel que fa al País Valencià, les *Trobes* del falsari Jaume Febrer del segle XVII s'entenen en l'etapa de Jaume I i la fundació del regne. Al País Valencià, allò que importa no són els barons de la fama o Jaume d'Urgell, sinó els prohoms de la fundació del regne.⁷²

La historiografia mallorquina dels segles moderns està representada per Joan Binimelis (1595) i Joan Dameto (1632).⁷³ La *Història general del regne de Mallorca* de Binimelis⁷⁴ segueix el model valencià de Vicià; per tant, sense oblidar ni fets històrics ni reis, l'eix narratiu és la descripció geogràfica i els llinatges. Pel que fa a Joan Dameto, que escrivia per encàrrec del Gran e General Consell la seva *Historia general del reyno baleàrico*, adopta un model cronològic en el qual els reis tenen el seu lloc; tanmateix, tot i dedicar moltes pàgines al rei, Dameto, en el seu text al lector, no recorda Jaume I, sinó les paraules de «pueblo no conocido y reyno escondido» de Carles V en el pas de l'emperador per l'illa camí de l'Àfrica. Ara bé, en el text de Dameto, no hi manquen referències curioses, com l'afirmació que les braçades mallorquines, «la cantidad que hay de extremo a extremo de una mano a otra tendidos los braços», es regularen «con la largueza de los braços del rey don Iayme [...] no de otra suerte que los griegos antiguos medieron los estadios por la carrera que el grande Hercules hizo continuada con un solo aliento.»⁷⁵

CIANA, *Libro tercero de la crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*, ed. a cura de Joan Iborra, València, Universitat de València, 2002, p. 96.

69. Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón*, edició d'Àngel Canellas López, vol 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico (CSIC), 1967, p. 27, 272, 344 i 347-349. Zurita, en tot el que fa al període de Jaume I, no abandona la Crònica del rei.

70. Ernest BELENGUER, *Jaume I...*, p. 62-67.

71. Ernest BELENGUER, *Jaume I...*, p. 78-81. Belenguer, seguint Josep M. de Garganta, prologuista dels *Apuntamientos* de Diago, també considera que la mort prematura de Diago va deixar inconclusa una obra que hauria estat un precedent crític important anterior a l'erudició crítica del segle XVIII valencià. Diago també és autor d'una *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona* (Barcelona, Sebastià Comellas, 1603) en la qual dedica una part considerable a parlar de sant Ramon de Penyafort.

72. Les *Trobes* del falsari Jaume Febrer, escrites possiblement entre 1650 i 1680, han estat atribuïdes al cronista del segle XVII Onofre Esquerdo.

73. Un cop feta aquesta comunicació, ha sortit *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. IV, Barcelona, IEC, 2008, dirigit per Eulàlia Duran i coordinat per Marià Toldrà, on es fa referència a Binimelis i a Dameto.

74. Escrita en català el 1595 i traduïda al castellà el 1601 pel mateix autor, es mantingué en manuscrit fins a l'edició castellana de 1927. Antoni Lluís MOLL BENEJAM, «La geografia renaixentista en la *Història general del regne de Mallorca* de Joan Binimelis», a *Recerques*, núm. 40 (2000), p. 117-134.

75. Joan DAMETO, *La historia general del reyno baleárico*, Ciutat de Mallorca, Gabriel Guasp, 1632, p. 27. La història de Dameto fou continuada per Vicent Mut en un segon volum que va de 1311 a 1650, publicat a Mallorca el mateix 1650.

SILENCI HISPÀNIC I MANUSCRITS EN TEMPS D'IMPRESA

La historiografia humanista estigué al servei dels interessos de la monarquia o dels grups socials o estamentals que per raons de llinatge o de prestigi i poder requerien el recurs de la història. Els Països Catalans, d'ençà de Casp, havien perdut la seva pròpia dinastia i l'humanisme va coincidir amb els interessos trastamaristes i el Barroc amb els interessos dels Habsburg hispànics. En el cas de Mariana,⁷⁶ convençut del caràcter universal de la monarquia hispànica, no hi hagué silenci, però l'exposició sincrònica unitarista des de Castella invalida l'especificitat catalana. Tot plegat tingué conseqüències sobre la historiografia dels segles XVI i XVII, en dos aspectes: el semioblit en termes historiogràfics, com ja he dit, de la pròpia dinastia i l'afecció, com a contrapartida positiva, a les institucions pròpies. A aquesta cara i creu o doble aspecte de la qüestió, cal afegir-hi el record reial indirecte en la mesura que molts de llurs privilegis, llibertats o drets polítics estaven vinculats a la dinastia pròpia, així com moltes de les creacions o dotacions religioses.

Hi hagué una certa consciència política que va observar les conseqüències historiogràfiques de la situació per tal com la història, en mans dinàstiques alienes al casal de Barcelona, havia iniciat el camí d'una historiografia hispànica excloent, de la qual es lamentaren els nostres cronistes, considerant, com a bons humanistes, que formaven part de la noció geogracoromana d'Hispania.

Els col·loquis de Tortosa de Cristòfor Despuig, escrits, segons Eulàlia Duran, «bàsicament al llarg de l'any 1557» i que es mantingueren manuscrits fins a l'edició de Fidel Fita de 1877, dediquen unes paraules a Jaume I. En el segon col·loqui, on el diàleg entre el ciutadà Fabio, el valencià Pedro i el cavaller Lúcio tracta de la conquesta de Tortosa i de fets relatius «a la Corona de Aragó y singularment de la nació catalana», s'hi fa la crítica a la historiografia castellana més o menys coetània,⁷⁷ perquè, en fer la història d'Espanya, que lògicament pels qui dialoguen és entesa en termes classicoromans, silencien la Corona catalanoaragonesa i assimilen Espanya amb Castella. Silencis, ignorància i errades hi són justament criticades i en el cas de Juan Sediño, el cavaller Lúcio en critica l'«arrogància» castellana per tal com en la seva *Summa de varones ilustres* (1551) no havia tingut «enpaig de fer memòria de alguns reis de Castella que, per a qui sap lo que passà, par més una burla que altra cosa, y per la onrra de sa nació, fora millor deixar de fer-la [...], que per omplir y allargar lo número de castellans en aquell Sumari ha embotit obres de persones particulars que pareixen rondalles o rialles» i, en canvi, «ha dissimulat les obres dignes de memòria de molts reis [...] y especialment de la Corona d'Aragó y comtes de Barcelona, que no sols eren iguals als més senyalats reis de Castella, però encara, segons ma opinió, los foren de conegut avantatge.»⁷⁸ El valencià don Pedro reclama algun exemple per a opinar.

Jo us diré, puix així m'o manau. Primerament deixa ell de fer memòria del rey en Jaume Primer, que les asanyes y gran virtud y valor sua no-s pot compèndrer en breu història: conquistà tres regnes, ço és lo de València, lo de Mallorca y lo de Múrcia, anà a la visita que-s féu en França de molts prínceps christians per a tractar de la defensa e augment de la christiandat y digué y obrà allí coses dignes de memòria.

76. Juan de MARIANA, *Historiae rebus Hispaniae*, Toledo, 1592-1595; Magúncia, 1605; Juan de MARIANA, *Historia General de España*, Toledo, 1601.

77. Diego de Valera, Juan Sedeño, Pedro Mexia i Florián de Ocampo. Cristòfor DESPUIG, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, edició a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Curial, Biblioteca Torres Amat, 1981, p. 91-97.

78. El menyspreu que catalans i valencians observaven en la historiografia hispànica es confirma per exemple en la *Crónica general de España* d'Ambrosio de Morales dedicada a Felip II i continuació de la de Florián de Ocampo, Còrdova, 1586, cap. XLVII, p. 327r.

Lògicament, el cavaller valencià queda astorat: «Santa Maria!», exclama don Pedro «que de aquest notable rey tan sant y tan bo y tan valerós no fa menció aquest homa!» «Ninguna», contesta Lúcio, tot continuant amb un seguit d'altres mancances de caràcter similar.⁷⁹

El silenci hispànic explica que ens calgui sobretot buscar el rei Jaume entre manuscrits. Entre totes les notícies d'aquest caràcter, la més interessant de destacar és el manuscrit del *Llibre dels feits* de 1619, còpia de Jaume Ferrer amb introducció i notes autògrafes del sacerdot erudit del segle XVII Jaume Ramon Vila. Dins el corrent historiogràfic patriòtic⁸⁰ i en la línia de Despuig, Jaume Ramon Vila defensa també en català la història de Catalunya. Al segle XVII, doncs, es feia, en plena etapa de la impremta, una edició manuscrita del *Llibre dels feits*, seguint la tradició manuscrita de la Crònica. El manuscrit és encapçalat per una introducció crítica envers una determinada historiografia que menystenia la història de Catalunya i els seus reis. Perquè la història és «vida de la memòria i memòria de la vida», deia l'eclesiàstic erudit que s'havia passejat per arxius a la recerca de documents. Aquest pelegrinatge li havia servit per a comprovar les «dissimulacions i contradiccions (per no voler dir falcedats)» d'alguns autors:

[...] en particular en coses que tocaven a honra i bona memòria de nostra nació chatalana, y dels nostres reis i senyors naturals, dexant de dir de tots estos moltas cosas honrosas que, en raó de verdadera història, estaven obligats a dir, transtornant y variant-ne altres, que d'alguns autors tinch casi per inopocible que u àjan fet per ignorància sinó per sobrada malícia, com, entre altres, se pot atribuir açò a Estévan de Garivai [Garibay], que tan apacionat escriu a favor dels castellans i navarros i en contra dels cathalans com en lo seu *Compendi historial* que d'Espanya sa clarament s'arrastra, i en algunas parts dels llibres d'armoria que vaig fent ho tinch notat i advertit.⁸¹

En el curs d'aquesta recerca documental, li arribà a les mans:

[...] un llibre de la història del rei don Jaume d'Aragó, primer d'aquest nom cognomenat lo gran conquistador i venturós, lo qual me dexà un cavaller d'esta ciutat de Barcelona anomenat Lotxim Llätzer Bolet, que era un llibre molt antich de sa casa escrit de mà en pergami de lletra molt antiga i conforme m'havia certificat molt temps habans son pare Pere Pau Bolet, que hera persona versada en història. Fonch copiar lo seu llibre de l'original que lo mateix rei don Jaume escrigué de sa pròpia mà que està recòndit en lo monestir de Sancta Maria de Poblet, de l'orde del Cistell.

Jaume Ramon Vila el feia copiar a mà a Jaume Ferrer, estudiant i criat seu, perquè il·luminava molts fets històrics i descuits d'altres autors i «ésser tot tant digne de saber-se i de tenir-ho en molt.» El manuscrit de 1619, del qual es conserva també una còpia manuscrita del segle XVIII, prové del convent de Sant Josep de Barcelona.⁸² Jaume Ferrer, entre abril i novembre de 1619, copiava un manuscrit de mà de Celestí Destorrents, fet escriure el 1343 per Ponç de Copons, abat de Poblet, «en lo

79. Cristòfor DESPUIG, *Los colloquis...*, p. 93-94.

80. Antoni Simon i Tarrés, en el patriotisme històric del segle XVII, no sols hi veu reacció patriòtica, sinó també una certa ambició científica de coneixement a través d'una tasca de recopilació de fonts que anomena necessitat de l'«averiguació»: ANTONI SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics...*, p. 325.

81. Josep PICH I MITJANA i Antoni SAUMELL SOLER, «Jaume Ramon Vila i la defensa de la història de Catalunya i del català a principis del segle XVII», *Recerques* (Barcelona), núm. 32 (1995), p. 71-77.

82. *Repertori de manuscrits...*, vol. I, p. 309-310. El manuscrit de 1619 s'enceta amb les paraules següents: «Història del molt alt y invictíssim senyor lo rey Jayme de Aragó, primer de aquest nom, cognomenat lo Gran Conquistador, composta y ordenada per lo mateix rey, que la escrigué de sa pròpia mà. Escrita en Barcelona per Jaume Farrer, student, natural de Granollés, en lo any 1619, per orde y manament del senyor Jaume Ramon Vila, sacerdot»: *Repertori de manuscrits...*, vol. II-1, p. 89-90.

qual monestir jau lo molt alt senyor rey en Jacme, aqueyl de qui aquest libre parla dells feyts que féu n' i li endevingueren en la sua vida.» La còpia de Ferrer és ocasió perquè Jaume Ramon Vila faci l'apologia del rei en el seu pròleg: dotat per a les «armas» i per a les «lletas», virtuts que «raras vegadas se tróban juntes en un subjecta», i en destaca el caràcter:

Bellicós i de tan gran valor i ànimo que tota sa vida passà ab grans guerras i peles, conquistant tants regnes de poder de moros com ho testifican las de Mallorques, València i Múrcia, i açò sens ajuda ni valensa no sols d'altros reis i prínceps veïns seus (lo que aquells no saberen mai fer, com ho manifestan la batalla d'Ubeda i conquistas d'Almeria, Còrdova, Múrcia i altres; i ajudas i favors que aquest gran rei donà i feu a son gendra, lo rei don Alonso de Castella, i a altres reis i prínceps del món).

I, malgrat tot:

[...] dexant las armas a, prengué la ploma i escrigué una tan gran i concertada història com la que en lo present llibre se conté, la qual en summa és de tots los fets, asanyes, i actes memorables que en lo discurs de sa vida féu; lo que és cosa tan peregrina i rara que, après de sanct David, de Julio Cèsar i dels reis d'Aragó don Pedro lo Ceremonós i don Alfonso Quart, a penas se troba cosa concemblant a esta de ningun altre monarca ni rei del món.⁸³

Per confirmar tot això, Vila es val de les paraules de 1585 de Felip I al seu gendre el duc de Savoia, el qual, tot ensenyant-li la tomba del Conqueridor a Poblet, digué: «“fue en todo este gran rey don Jaime uno de los maiores reyes i capitanes que el mundo aia tenido.” Philippo, tant savi, tant medit i remirat en totes ses paraules i accions, tal demostració en presència de tal príncep i cort! Bé sabie lo que feie; tot ho mereixie Jacme, cuius memoria in benedictione vivat, nomen eius in aeternum.»⁸⁴

LA LEGISLACIÓ EN LA MEMÒRIA HISTÒRICA DEL REI

Catalunya no podia oblidar el rei de tantes i tantes lleis de la terra i drets municipals. Les tres estampacions de la Compilació posen de manifest la vigència de la legislació jaumina. D'altra banda, un repàs a les estampacions de les *Decisiones* civils i o criminals i als comentaris i la doctrina dels doctors ens faria veure el paper de la legislació de Jaume I en la jurisprudència catalana. Sense anar més lluny, el jurista Sarrovira recorda que les Corts generals s'anomenen en llatí *curias* i en vulgar *corts* i que així són esmentades —diu— en l'usatge de Ramon Berenguer i en «la constitució del rey en Jaume primer, de la primera cort de Barcelona, capítol primer.»⁸⁵

Molts allegats de la Diputació relatius a males captures, causes de deutes civils, reclams de drets de regència dels catalans a Mallorca, reivindicació del règim de vicerègia en els intervals de successió, jurisdicció del juí de prohoms barceloní, allegats contra les alteracions monetàries o en defensa del pactisme, fan referència a legislació jaumina.⁸⁶ En cap cas, no es pot oblidar que a la Cort general de

83. Josep PICH I MITJANA i Antoni SAUMELL SOLER, «Jaume Ramon Vila i la defensa de la història de Catalunya i del català a principis del segle XVII», a *Recerques*, núm. 32, p. 76.

84. *Repertori de manuscrits...*, vol. II-1, p. 91.

85. Miquel SARROVIRA, *Ceremonial de Corts*, Barcelona, Sebastià de Cormellas, 1599, proemi.

86. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, anys 1411-1713*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994-2007, vol. III, p. 409, 415, 838, 841, 858 i 861; vol. IV, p. 673, 675, 679 i 758; vol V, p. 477, 504, 756, 1633 i 1968-1969; vol. VIII, p. 185; vol. IX, p. 604, i vol. X, p. 821 i 1177.

l'arxiduc Carles III, els braços defineixen legislativament el territori català segons la delimitació de Salses al Cinca del rei Jaume de 1244.⁸⁷ Arran del conflicte constitucional amb Grases i Gralla, la Diputació replicà la versió doctrinal de Grases sobre la legislació com a suprema regalia del príncep amb referències, entre d'altres, a Jaume I.⁸⁸

Pel que fa al País Valencià i a Mallorca, ningú no pot oblidar el paper fundacional del rei. A Mallorca, el sumari de Valentí (1495) o la Recopilació de Moll (1663) en són exemples. Al País Valencià, l'*Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentiae cum historia cristianissimi Regis Jacobi ipsius primi conquistatoris* de Lluís Alanyà (1515) és una combinació historicolegislativa en la qual allò que preval és la conquesta i les lleis fundacionals del regne. Més tard, el sumari i repertori de Jeroni Tarassona, de 1580, o el repertori general dels furs de València de 1608 segueixen posant en primer pla el pes de la legislació fundacional i ordinària del regnat de Jaume I. Sovint, la jurisprudència obliga a recordar el rei. És el cas de la *Sentència donada per lo inclit y sereníssim rey en Jaume sobre los delmes e primícies ab una summa de la presa de València y de tot lo regne*, estampada el 1699 a València sense nom d'impressor amb referències a la vida del rei i a la conquesta.⁸⁹ Un cop d'ull al jurista valencià Mateu i Sans verifica el sentiment del jurista davant la tasca del rei fundacional.

Mateu i Sans, que no dubta que la divisa del ratpenat havia estat concedida per Jaume I a la ciutat de València, fins i tot intenta desxifrar el sentit del ratpenat que encimbella l'elm reial i, tot descartant les explicacions de Blancas, Diago, Miedes, Viciano i Beuter, proposa que simbolitza la solidaritat i la cohesió d'un regne nou de població diversa assegurat amb la promulgació de «leyes y fueros saludables», lleis que Mateu i Sans ha intentat «exornar[-las] de propósito para facilitar su inteligencia» en la línia del rei Jaume, que volgué «que las costumbres establecidas se pusiessen por escrito, porque de otra suerte todo seria confusión entre los que pleitean y de lo contrario se seguiria copiosa materia de pleitear.»⁹⁰

Seria digne de fer un seguiment dels simbolismes adoptats pels impressors en les il·lustracions de portada de la legislació de corts, pel pes que tingué al País Valencià l'escut de tarja amb l'elm del rei.⁹¹ Encara que, ben aviat, l'escut imperial Habsburg el desplaçà, l'estampació del Repertori de Tarassona de 1580 porta l'escut de tarja.

Un estudi de joventut d'Abadal i Valls i Taberner de 1908-1909 mai no publicat complet i titulat *Exposició de la obra legislativa del rey en Jaume en els realms de llengua catalana y sentit de la mateixa* en fa un repàs i ambdós historiadors s'adonen de l'abast de l'obra legislativa del rei i de les dificultats

87. *Constitucions, capítols y actes de cort fetas y atorgats per la SCR magestat del rey nostre senyor don Carlos III, rey de Castilla, de Aragón, comte de Barcelona, etc en la cort celebrà als cathalans en la ciutat de Barcelona, en la casa de la Deputació del General de Catalunya en lo any 1706*, cap. 61, p. 113.

88. *Dietari de la Generalitat*, vol x, p. 1177.

89. Marià AGUILÓ i FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, 1923 (edició facsimil, Barcelona, Sueca, Curial, 1977, núm. 1825, p. 466).

90. Sobre el drac o rat, vegeu Andreu IVARS, «Origen i significació del "drach alat" i del "rat penat" en les insígnies de la ciutat de València», a *III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, València, 1923, p. 49-112. Fou la divisa adoptada per Pere el Cerimoniós entre 1343 i 1344, que unificava els corrents apocalíptics de finals del segle XIII i inicis del XIV (p. 66) amb els costums imperants a l'època entre els prínceps europeus de cimeres d'animals fantàstics (p. 74). Des de Pere el Cerimoniós fins a Ferran el Catòlic, el casal de Barcelona usà la divisa del drac alat al segell secret o majestàtic i en l'escut de tarja inclinat (p. 75). Malgrat la inexistència del drac o ratpenat tant en la reforma de l'escut de la ciutat del 10 de març de 1377 com en els escuts vells de l'arquitectura valenciana, la llegenda lliga l'escut al rei Jaume. Les *Trobes* del pseudo Febrer van col·laborar a entendre'n la visió fins a 1880 i s'imposà del tot la falsa idea de l'origen jaumí del ratpenat.

91. Aguiló en remarca alguns. Un cop escrita aquesta comunicació, ha aparegut el llibre de Pau VICIANO, *Barres i coronas. La bandera a la ciutat de València (segles XIV-XIX)*, Catarroja, Barcelona, Palma, Afers, 2008. Viciano dedica les pàgines 35 a 48 al capítol titulat «El rat-penat: la senyera a l'època moderna».

que comporta «lligar en unitat matèries tan heterogènies.»⁹² És potser aquest camí legislatiu el que permeté a Jaume I entrar al segle de la Il·lustració per una porta menys mítica.

EL SEGLE DE LA IL·LUSTRACIÓ

Al segle de la Il·lustració, la mitificació de Jaume I tendeix a amainar entre els cercles erudits i a ser substituïda per una visió més historicocrítica. En aquest sentit, segueix més les referències legislatives i de jurisprudència dels segles anteriors que no les historiogràfiques. Les festes centenàries continuen el 1738, tot i que cada vegada més la castellanització i els toros les impregnen. Fins i tot el seu cronista, Josep Vicent Ortí i Major, nét del cronista de les festes centenàries de 1638, s'ha de defensar d' haver fet en català la dedicatòria de la crònica, cosa que l'obliga a defensar la llengua de la conquesta per, entre altres raons, mantenir la memòria de la gesta.⁹³

En una altra esfera, els juristes, les institucions i la pràctica jurídica han estat decisius per a mantenir la memòria d'un rei en tant que constructor d'un regne i legislador o colegislador de constitucions, furs, privilegis de ciutats, viles i llocs o atorgador de dotacions d'esglésies i monestirs. La vigència d'aquesta tasca de dret públic i privat i de sentit eclesiàstic permet el seu record més enllà de les victorioses batalles que han forjat el mite. Serien infinites les referències a Jaume I des de la perspectiva de la jurisprudència estampada o no arreu dels Països Catalans. És impossible oblidar un rei que atorgà franquesses fiscals a Barcelona. Els drets adquirits pel règim municipal català i en especial de Barcelona en els anys de Jaume I han estat posats en relleu per Font i Rius.⁹⁴ No és estrany, doncs, que en diverses allegacions jurídiques de Barcelona, com la relativa al dret dels consellers de cobrir-se davant del rei o en la defensa de la hisenda municipal contra els quints reials en ple segle XVII, facin referència als privilegis de Jaume I.⁹⁵

L'obra jurídica valenciana de Llorenç Mateu i Sans, o de Lluís de Peguera o de Joan Pere Fontanella, o la mallorquina de Canet i Mesquida o de Bernardí Bauzà, o la perpinyanesa d'Andreu Bosc, o les Compilacions catalanes o el repertori dels furs de Tarassona, entre d'altres obres importants, la majoria de les quals del segle XVII, segurament han estat la base material sòlida que ha permès mantenir la memòria històrica del rei en termes científics abans de l'erudició contemporània. El lligam existent entre les institucions seculares i eclesiàstiques, generals o particulars, i el rei, i el lligam entre les lleis públiques i privades i els privilegis estamentals o municipals i el monarca, és el llegat que arriba al segle de la Il·lustració, no pas vigent, com hauria pogut ser, sinó històric, pel que fa sobretot al dret públic. Al País Valencià, es pot comprovar com la legislació jaumina interessa pel que fa a les regalies i al patrimoni reial, i aquest és per exemple el sentit de l'obra de Vicent Branchat, i el paper del rei com a forjador de dret públic valencià també és el que interessà a Cavanilles.⁹⁶

92. Manuel J. PELÁEZ, *Estudios de Historia del pensamiento político y jurídico catalán e italiano. Cátedra de Historia del Derecho y de las Instituciones (Facultad de Derecho. Universidad de Málaga)*. Archivo de la Biblioteca Ferran Valls i Taberner, Barcelona, Màlaga, 1993, p. 527-531.

93. Un segle i el triomf borbònic no havien passat en va. Ara la crítica no vindria de fer la crònica en castellà com passava el 1638, sinó de fer la dedicatòria en català.

94. Josep M. FONT I RIUS, «Jaume I i la municipalitat de Barcelona», a *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval. Collectànea de treballs del professor Dr Josep M. Font i Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, p. 668-669.

95. *Manual de Novells Ardits*, vol XI, anys 1632-1636, Barcelona, 1907, p. 589-590, 692 i 705.

96. Antoni Josep CAVANILLES, *Observación sobre la Historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del reyno de Valencia*, Madrid, 1795-1797 (edició facsímil, València, 1972).

Però els sectors cultes del segle XVIII no podien escapar al record del rei en termes històrics es- trictes. Els erudits disposen de la legislació impresa; en canvi, es troben mancats d'eines historiogrà- fiques serioses. Repertoris d'escriptors com la *Bibliotheca Hispana Vetus* (Roma 1696) de Nicolás Antonio tenen en compte la personalitat de Jaume I com a escriptor, i també ho fa la *Bibliotheca Va- lentina* de Josep Rodríguez de 1747,⁹⁷ si bé l'illustrat valencià Josep Villarroya va negar l'autoria reial de la Crònica.⁹⁸ Però la crònica del rei escasseja i no es troba. El 1796 es reediten les *Trobes* de Febrer, però no la crònica reial. Tanmateix el rei interessava més enllà del mite. Segons ens explica Miquel Batllori, Maïans, aleshores interessat per la cronologia i l'hagiografia crítiques, en carta del 7 de ju- liol de 1751 adreçada al dominic barceloní Joan Tomàs de Boixadors, resident a Roma, li demanava que li cerqués un exemplar de «la crònica del rey don Jayme el primero de Aragón, escrita en su lengua catalana.»⁹⁹ Antoni Mestre ha demostrat l'interès dels germans Maïans per la llengua i el passat històric catalanovelencià,¹⁰⁰ tot destacant la intervenció positiva de Gregori en la publicació de la *Bibliotheca Valentina* del pare Rodríguez i dels *Escritores del Reyno de Valencia* de Vicent Xime- no, així com les seves relacions amb el dominic Lluís Galiana, autor d'un programa virtual de publi- cacions que s'iniciava amb el *Llibre dels feits* de Jaume I i acabava amb les *Trobes* del pretès mossèn Febrer. Tot plegat indica que la Il·lustració valenciana, tot i les seves dependències cortesanes, sentia la necessitat d'una recuperació científica i historicocrítica del propi passat no exempta d'una certa nostàlgia patriòtica. Joan Antoni, el germà canonge de l'erudit Gregori, ha deixat paraules escrites prou significatives d'aquest interès que, a més, revelen els contactes d'ambdós germans amb l'acti- vitat i els projectes historiogràfics de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.¹⁰¹ Mestre observa, en aquesta implicació catalana de Joan Antoni, l'interès d'aquest Maïans pel passat històric i explí- citament per Jaume I, i així mateix observa com Joan Antoni apella a la necessitat que hi ha de re- córrer a la llengua original i la invitació que fa a l'Acadèmia perquè orienti les seves investigacions en aquest doble sentit.¹⁰²

Ara bé, és amb Antoni de Capmany i la seva magna obra *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*¹⁰³ que trobem l'autèntica recepció històrica de Jaume I. No és, però, el rei allò que interessa a Capmany, tot i que li manté els qualificatius mítics i l'anomena en un moment determinat «invicto rey y capitán D. Jayme el conquistador», sinó l'acti- vitat de la ciutat de Barcelona en els anys del seu regnat i la creativitat economicoinstitucional civil i pública de la ciutat en combinació amb el seu rei. Les fonts de Capmany són Zurita, Gómez Miedes, la Crònica del rei i la documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona. Capmany, pel que fa a Barcelona, publica més de vint documents inèdits sortits de l'Arxiu Reial de Barcelona de l'etapa del Conqueri-

97. Les pàgines 573-579 són dedicades a Jaume I en la mesura que el rei, sense ser natural valencià, va escriure sobre el regne i la ciutat de València.

98. Ernest BELENGUER, *Jaume I...*, p. 109-113, si bé, tal com diu Belenguer, la seva negativa ja es produeix dins el marc d'un estudi pioner sobre la Crònica.

99. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, vol. IX, València, Tres i Quatre, 1997, p. 233.

100. Belenguer fa la crítica a la per a ell suposada sensibilitat valencianista dels germans Maïans: Ernest BELENGUER, *Jaume I...*, p. 101-108.

101. L'estudi de Mireia Campabadal i Bertran sobre l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona verifica l'interès de la corporació i els seus acadèmics per Jaume I i la seva crònica. Vegeu Mireia CAMPABADAL, *L'Acadèmia de Bones Lletres de Bar- celona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona, BRABLB, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 34, 37, 88, 97, 172, 182, 193, 206, 227, 246, 295 i 315.

102. Antoni MESTRE SANCHIS, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del siglo XVIII*, València, Pu- blicacions de l'Ajuntament d'Oliva, 1970, p. 272-277 i 284-287.

103. Edició facsímil, Barcelona, Alta Fulla, 2001, 4 v.

dor. Amb Capmany, s'iniciava el camí d'una recuperació històrica sense llegendes de l'actuació del rei dins el marc de la qual la legislació institucional i comercial de la ciutat de Barcelona jugava un paper primordial. Amb Capmany entrem, doncs, de fet, en una historiografia científica, una historiografia que les legítimes necessitats ideologicopolítiques del segle XIX no pogueren o no saberen aprofitar del tot.